

Marija Turk

NAZNAKE O PODRIJETLU FRAZEMA

dr. Marija Turk, Pedagoški fakultet, Rijeka, izvorni znanstveni članak, Ur.: 14. lipnja 1994.

UDK 801.561.8

U ovome se radu govori o podrijetlu frazema u hrvatskome jeziku. Iako su frazemi specifični za svaki pojedini jezik, postoje i zajednički, općeeuropski frazemi koji se u hrvatskom jeziku javljaju u prevedenom i neprevedenom obliku. Posebna se pažnja posvećuje kalkiranim frazemima, njihovom značenju i strukturi, te mogućim utjecajima i posrednicima.

Riječi se međusobno udružuju u sintagmatske cjeline po smislu i značenju tvoreći slobodne i neslobodne veze. U slobodnim vezama značenje proizlazi iz skupa pojedinačnih, odjelitih riječi, a u neslobodnim, leksikaliziranim strukturama semantička monolitnost ne proizlazi iz značenja pojedinih riječi: cijela struktura ima novo, preneseno značenje. Slobodna veza pretpostavlja mogućnost promjena u strukturi izraza i doslovnost u značenju. Neslobodna pak veza znači stabilnu strukturu (Menac, 1970) u kojoj su pojedine sastavnice izgubile samostalno leksičko značenje i cijeli je skup zadobio novo, preneseno, često i afektivno značenje. Neslobodne veze nazivaju se frazeologizmima, frazemima, idiomima ili idiomatskim frazama.¹

Važna je značajka frazema da se "reproduciraju u govornom obliku, za razliku od slobodnih veza riječi koje se stvaraju u toku govornog procesa" (Menac, 1972, 9).

¹ U definiciji izraza frazeologizam, frazem, idiom nema bitnih razlika. Prva su dva termina oznake koje potječu od grčke riječi *phrasis / phraseos* u značenju govorni izraz, koji se redovito označavao kao fraza. Prvotno je izraz bio zadovoljavajući, ali je s vremenom dobio pejorativno značenje pa ga u rječnicima nalazimo i kao "izraz koji ništa ne znači ili znači manje ili drugačije od onoga što sugerira" (Anić, 1991, 154). Za čvrste veze među riječima s prenesenim značenjem danas se rabe termini frazeologizam ili frazem. Prvi je naziv motiviran lingvističkom disciplinom - frazeologijom - kojoj te jedinice pripadaju, a izraz frazem stvoren je prema uzoru na druge jedinice jezičnog sustava (npr. fonem, morfem, lekssem itd.). Naziv idiom svodi se na grčku riječ *idioma* u značenju svojstvenost, obilježje. Riječ idiom ima korijen u *idios*, što znači osobit, svojstven, čudan. Budući da je riječ *idiotes* zadobila pejorativno značenje u smislu idiot = slaboumnik, ta je riječ ustuknula kao i riječ *idiotikon* = rječnik uzrečica nekog narječja. Naziv idiomatska fraza objedinjava dva spomenuta polazišta. Termin obrazlaže i njime se koristi D. Maček (1992-93).

Motivacija je značenja u mnogih frazema danas prikrivena pa za njihovo objašnjenje, naročito za njihov postanak, nisu dovoljna samo lingvistička istraživanja, već i pomoć drugih znanosti: povijesti, geografije, etnografije, folkloristike i dr. Frazeologija je više od ostalih jezičnih područja povezana s tradicijom, poviješću i kulturom nekog naroda i tako može pružiti podatke o narodu iz kojeg je ponikla, o njegovim običajima, nazorima i sl. Takvi su primjerice ovi frazemi u hrvatskom jeziku:

ispravljati krivu Drinu = pokušavati učiniti nešto nemoguće, raditi uzaludan posao;

za Kulina bana = u staro dobro vrijeme, pradaavno;

i mima Bosna = i sve je u redu;

Zvonimirova baština = prokletstvo;

vjenčati se oko vrbe = stupiti u izvanbračnu vezu;

istjerati kome mušice iz glave = opametiti koga, itd.

Takvi su frazemi specifični za svaki jezik i mogu se nazvati nacionalnim frazemima (Menac, 1972, 9). Oni su dio općeg frazeološkog fonda nekog jezika. Osim u nekoj jezičnoj činjenici, primjerice toponimu, osobnom imenu ili povijesnom događaju, što izravno upućuje na nacionalni karakter frazema, njihova se posebnost očituje i u tome da se na temelju njihovih zastavnica obično ne može anticipirati značenje cjeline. Takvi su nacionalni, motivacijski neprozirni frazemi u hrvatskom jeziku *pozvati crnu Maricu*, *Zvonimirova baština*, *nemati blage veze*, *nemati tri čiste u glavi* i sl.; u engleskom: *a skeleton in the closet, I'll give it you in a nutshell, tooth and nail*; u francuskom: *liré à quatre épingles*; u njemačkom: *ein Stein im Brett haben, nicht alle Tassen im Schrank haben*; u talijanskom: *mordere il freno* itd.

Posebnost se nacionalnih frazema može utvrditi i u tome što neki od njih imaju sastavnice koje same po sebi ne postoje u leksičkom fondu nekog jezika: u hrv. ne znati ni *bu* ni *mu*, prodavati *zjake*, ni *trt* ni *mrt*; u franc. *patati-patata*, u njem. *Kohldampf* schicken; u tal. pestare l'acqua nel mortaio itd.

Na nacionalni karakter frazema upućuje i vlastito ime kao njegova komponenta (Matešić, 1992-1993). Takvi frazemi čine dvije skupine: domaći frazemi i frazemi stranog podrijetla. Domaći frazemi iskazuju odnose, zbivanja, okolnosti, tipično hrvatske prilike, npr. *Martin u Zagreb*, *Martin iz Zagreba* (beskorisno gubljenje vremena, neobavljen posao), *smotati koga kao Vlah pitu* (istučiti, izmlatiti koga), *jak kao Likota* (snažan), *turska sila* (velika nevoilja / strah / nepotrebna hitnja). Ovi frazemi mogu imati jak ekspresivni naboj i rabe se za izražavanje ironije ili ublažavanje vulgarnosti: *natezati se kao Švaba s gaćama* (ne znati raditi svoj posao), *držati se kao drvena Marija* (usiljeno se držati / ponašati), *čuditi se kao vlaška mlada* (jako se čuditi), *drhtati nad svakim dinarom* (biti škrt, cicijašiti), *pokazati bosanski grb* (odbiti nešto).

Drugu skupinu čine frazemi stranog nacionalnog karaktera. Motivirani su nekom povijesnom činjenicom, prevedeni i prošireni u mnogim jezicima. Izdvajamo ove primjere: *Bartolomejska noć*² (krvoproliće, pokolj), *Pirova pobjeda*³ (pobjeda s mnogo žrtava), *Potemkinova sela*⁴ (obmana, prazan sjaj, lažne činjenice) *Buridanov magarac*⁵ (neodlučna osoba razapeta željama), *Kolumbovo jaje*⁶ (lako rješiva zamršena stvar) itd. Ovi frazemi pokazuju ekspanziju nacionalnih frazema u druge jezike. Frazemi različita podrijetla čine međunarodnu frazeologiju (Menac, 1972, 10).

Iako je frazeološki fond nekog jezika u svom najvećem dijelu nacionalan, tj. nastao u narodu koji se njime služi i izražava njegovu kulturu i etnološku posebnost, u frazeologiji ne treba zanemariti i njezin međunarodni sloj, popunjavan u različitim razdobljima iz različitih izvora.

Strani se frazemi primaju u izravnom (neprevedenom) i u kalkiranom (prevedenom) obliku. Neprevedeni frazemi, osim što se izgovorno više ili manje prilagođavaju, ostaju neizmijenjeni, a realizacija im se ograničava uglavnom na neka funkcionalno-stilistička područja. Najviše izravnih frazema potječe iz latinskog jezika: *ad acta, ad hoc, alter ego, bona fide, corpus delicti, cum grano salis, in medias res, lupus in fabula, modus vivendi, non plus ultra, nota bene, persona grata, pro et contra, pro forma, pro primo, pro sekundo, status quo, terra incognita, via facti* itd. Iz ostalih je jezika izravnih frazema primljeno mnogo manje. Iz engleskog su primljeni primjerice ovi frazemi: *all right, fair play, fifty-fifty*; iz francuskog: *l'art pour l'art, par excellence*; iz talijanskog: *salto mortale* itd.

Češći su međunarodni frazemi koji u drugi jezik ulaze kalkiranjem. Kada je riječ o kalkiranju frazema, potrebno je utvrditi opće pretpostavke za kalkiranje, a to su: semantička podudarnost u jeziku primaocu i pretpostavljenom jeziku davaocu, potpuna ili bar velika podudarnost u izrazu obaju jezika, kulturno-povijesne mogućnosti preuzimanja, zatim jezik davalac ali i jezik posrednik.⁷ Zbog posebne prirode frazema, koja se očituje u odmaku između značenja koje bi se moglo anticipirati na temelju leksičkih značenja strukturnih jedinica i prenesenog značenja cjeline, poligeneza se u frazeologiji ne očekuje. Zato se u svakoj semantičkoj i strukturnoj podudarnosti frazema u dvama ili više jezika predmnijeva zajedničko ishodište i mogućnosti preuzimanja. Pri utvrđivanju podrijetla potreban je velik oprez. Etimologijski riječnici u tome ne mogu mnogo pomoći jer se frazemi u njima u pravilu ne registriraju. Premda su u svijetu i u nas pojedina pitanja u frazeologiji osvijetljavana s različitih stajališta⁸, pitanja su postanka i širenja frazema još uvijek neosvijetljena.⁹ J. Jernej drži da su s

2 Frazem *Bartolomejska noć* nastao je u mnogim jezicima kao asocijacija na pokolj francuskih hugenota u noći uoči blagdana Sv. Bartolomeja.

3 Frazem *Pirova pobjeda* motiviran je pobjedom epirskog kralja nad Rimljanima u 3. st. p. n. e. kada je pretrpio ogromne gubitke.

4 *Potemkinova sela* motivirana su imenom ministra ruske carice Katarine II. koji je 1787. godine pomoću kulisa prikazao pustu stepu kao naseljen, bogat i napredan kraj.

5 Frazem *Buridanov magarac* nastao je kao asocijacija na skolastičkog doktora na pariškoj Sorboni u 14. st. Kao primjer nemogućnosti slobodne volje Buridan je naveo žedna i gladna magarca na jednak razmak između kabla vode i kotla zobi.

6 Frazem *Kolumbovo jaje* motiviran je imenom znamenita pomorca Kolumba i njegovom navodnom dosjetkom kako osoviti jaje, na što njegovi protivnici, koji su tvrdili da su i oni mogli otkriti Ameriku, nisu znali uzvratiti rješenjem.

7 O problemima kalkiranja u hrvatskom jeziku vidi Muljačić (1968), Muhvić-Dimanovski (1992), Rammelmayer (1975), Turk (1993).

8 Frazemi se mogu proučavati na različite načine: sa stajališta njihove strukture (Menac, 1970-1971), Fink (1992-1993), Vučetić (1992-1993), s gledišta značenja (Menac, 1979); tematski su razvrstavani njemački frazemi u rječniku: Friedrich (1966). S gledišta autohtonosti frazeme su proučavali (Menac, 1972), Jernej (1992-1993), Maček (1992-1993). Frazemi se mogu proučavati sa stajališta njihove uporabe u nekom razdoblju ili u nekoga autora: Menac - Moguš (1989), Menac (1991), Menac (1992), Moguš (1992), Kolenić (1992-1993), (1993).

9 O izvornim oblicima nekih frazema u njemačkom jeziku, od kojih su mnogi općeeuropski, njihovu biblijskom, grčkom, latinskom, njemačkom, engleskom, francuskom, talijanskom ili povijesnom podrijetlu podaci se mogu naći u

obzirom na kulturopovijesnu konstelaciju na hrvatski jezik znatnije utjecali taliojanski i njemački jezik: prvi od XVI. do XVIII stoljeća, a drugi od kraja XVIII. do prve polovice XX. stoljeća (Jernej, 1992-1993: 191-197). Naznačena razdoblja Jernej smatra samo prvom orijentacijom, što svakako ne isključuje raspravu o utjecaju talijanskog jezika u novije vrijeme, a tako i o utjecaju njemačkog jezika u ranijim razdobljima. Stjepan Babić smatra da u primanju germanizama u hrvatski jezik valja razlikovati tri razdoblja: prvo do XVI. stoljeća, drugo od početka XVI. stoljeća do početka hrvatskog narodnog preporoda i treće od hrvatskoga preporoda do danas (Babić, 1990: 219). Tome svakako treba dodati utjecaj latinskog jezika, zatim francuskog i engleskog, naročito u drugoj polovici XX. stoljeća kao jezika svjetske diplomacije. Da bi se utvrdilo ishodište nekog frazema, naročito onog koji sastavom i značenjem ne upućuje na mogući strani uzor, potrebno je najprije ustanoviti je li ispunjena prva pretpostavka za kalkirane: semantička istovjetnost i velika strukturna podudarnost. Frazemi koji ispunjavaju ta mjerila ulaze u red općeeuropskih frazema, dakle frazema koji se u eurposkim jezicima javljaju s istim značenjem i velikom strukturnom podudarnošću. Općeeuropski se frazemi prema podrijetlu mogu razvrstati u nekoliko skupina.

1. Frazemi biblijskog podrijetla i uopće kršćanskog karaktera:

<i>od Adama i Eve</i> =	od prapočetka, vrlo davno engl. (am.) Adam and Eva, njem. von Adam und Eva, tal. da Adamo ed Eva;
<i>nevjerni Toma</i> =	osoba koja u sve sumnja engl. doubting Thomas, njem. ein ungläubiger Thomas;
<i>preseliti se u Abrahamovo krilo</i> =	umrijeti njem. im Abrachams Schoß eingehen, tal. essere accolto nel seno di Abramo;
<i>Judin poljubac</i> =	izdaja njem. Judaskuß, tal. il bacio di Giuda;
<i>dolina suza</i> =	ovaj svijet, život na zemlji engl. valley of tears, njem. das Tal der Tränen, tal. la valle di lacrime;
<i>zlatno tele</i> =	lažni ideal engl. golden calf, franc. veau d'or, njem. goldenes Kalb, tal. vittelo d'oro;
<i>nositi križ</i> =	(strpljivo) podnositi nevolje engl. bear one's cross, franc. porter sa croix, njem. Kreuz tragen, tal. portare la croce;
<i>zalutala ovca</i> =	osoba koja se odvojila od svoje sredine, pošla pogrešnim životnim putem njem. das verirrte (verlorene) Schaf, tal. pecora smarrita;

- prati ruke* = skidati odgovornost (poput Pilata)
engl. wash one's hands of, njem. Hände waschen,
tal. lavarsi le mani;
- Ovdje spadaju i frazemi proizašli iz liturgijskih tekstova kojima se izražavaju vjerski osjećaji:
Bogu hvala! lat. Deo gratis!; engl. Thank God!; franc. Dieu merci!; njem. Gott sei Dank!; tal. Grazie a Dio!
Čovjek snuje, a Bog određuje. lat. Homo proponit, sed Deus disponit; franc. L'homme propose et Dieu dispose; engl. Man proposes, God disposed; njem. Mensch denkt Gott lenkt; tal. L'uomo propone, e Dio dispone, itd.
2. Općeeuropski frazemi motivirani mitološkom ličnošću, povijesnom ličnošću ili događajem:
Ahilova peta = slaba strana nečega
engl. one's Achilles heel; franc. talon d'Achille;
njem. Achillesferse; tal. il tallone d'Achille;
Bartolomejska noć = krvoproliće, pokolj
engl. St. Bartholomew's night, njem. Bartholomäusnacht, tal. la notte di San Bartolomeo;
Damaklov mač = prijeteća opasnost, težak posao
engl. Damokles sword, franc. l'épée de Damoclès, njem. Damoclesschwert, tal. la spada di Damocle;
Gordijski čvor = jako zamršena stvar
engl. Gordian knot, franc. nœud gordien, njem. der gordische Knoten, tal. nodo gardiano;
Kolumbovo jaje = lako rješiva, naizgled zamršena zagonetka
franc. l'œuf de Colomb, njem. das Ei des Kolumbus, tal. l'uovo di Colombo;
Pirova pobjeda = pobjeda s mnogo žrtava
engl. a Pyrric victory, franc. victoire à la Pyrrhus, njem. Pyrrhussieg, tal. la vittoria di Pirro;
Potemkinova sela = obmana, prazan sjaj, lažne činjenice
engl. Potemkin's village, njem. Potemkinische Dörfer, tal. villaggi di Potemkin;
Prokrustova postelja = umjetna mjera kojoj se nešto nasilno prilagođava;
engl. Procrustes bed, njem. Procrustesbett, tal. il talamo di Procrusto, itd.
3. Općeeuropski frazemi - izreke poznatih ličnosti s univerzalnom i u određenim okolnostima primjenjivom porukom:
Biti ili ne biti (Shakespeare),
engl. to be or not to be, franc. être ou ne pas être, njem. sein oder nicht sein, tal. essere o non essere;
Nešto je trulo u državi Danskoj (Shakespeare),
engl. Something is rotten in the state of Denmark, njem. Etwas ist faul im Staate Dänemark, tal. c'è del marcio in terra danese;

<i>Vrijeme je novac</i>	(Benjamin Franklin), engl. Time is money, franc. Le temps c'est de l'argent, njem. Zeit ist Geld, tal. Il tempo è denaro;
<i>Vaditi kestene iz vatre</i>	(Lafontaine), franc. tirer les marrons du feu, engl. pull chestnuts out of the fire, njem. die Kastanien aus dem Feuer holen, tal. cavare la castagna dal fuoco;
<i>Kocka je bačena</i>	(Cezar), lat. Alea iacta est, engl. The die is cast, franc. Le dé en est jeté, njem. Der Würfel ist gefallen, tal. Il dado è tratto.

4. Postoje i frazemi s općim značenjem, potvrđeni u europskim jezicima, a zasad im nije utvrđeno ishodište: jezik i tekst u kojem su nastali:

<i>imati u krvi</i>	engl. have in one's blood, franc. avoir dans le sang, njem. im Blut haben, tal. avere nel sangue;
<i>probiti led</i>	engl. break the ice, franc. rompre la glace, njem. das Eis brechen, tal. rompere il ghiaccio, itd.

5. Noviji se frazemi, naročito na području politike i ekonomije, brzo šire sredstvima javnog priopćavanja i kalkiraju. Poznato je iz kojeg su jezika proizišli, a često i njihov tvorac, tj. osoba koja ih je prvi put upotrijebila.

<i>crno tržište,</i>	franc. marché noir, engl. black market, njem. der schwarze Markt, tal. mercato nero;
<i>državni udar,</i>	franc. coup d'état, njem. Staatsstreich, tal. colpo di stato;
<i>hladni rat,</i>	engl. cold war, franc. la guerre froide, njem. kalter Krieg, tal. guerra fredda;
<i>odljev mozgova,</i>	engl. brain drain, franc. la fuite des cerveaux, tal. la fuga dei cervelli;
<i>pranje mozga,</i>	engl. brain washing, franc. lavage de cerveau, njem. Gehirnwäsche, tal. lavaggio del cervello;
<i>viša sila,</i>	engl. superior force, franc. force majeure, njem. Höhere Macht, tal. forza maggiore;
<i>peta kolona</i>	(prema španjolskom <i>quinta columna</i>) engl. fifth column, franc. la cinquième colonne, njem. die fünfte Kolone, tal. la quinta colonna;
<i>plave kacige,</i>	engl. blue helmets, franc. les casques bleus, njem. Blauhelme, tal. i caschi blu;
<i>dimna zavjesa,</i>	franc. rideau de fumée, njem. Rauchvorgang, tal. cortina fumogena;
<i>željezna zavjesa,</i>	eng. iron curtain, franc. le rideau de fer, njem. Eisenvorgang, tal. cortina di ferro; itd.

Kao što je u uvodnom dijelu već rečeno s obzirom na kulturne i jezične dodire, u hrvatskom se jeziku mogu očekivati utjecaji njemačkog i talijanskog jezika. Pretpostavka za utvrđivanje kalkiranih frazema jest semantička istovjetnost i što veća strukturalna podudarnost. No i kad se dokaže podudarnost frazema u nekom jeziku, to još nije dostatan dokaz da se neki frazem proglasi kalkom iz jezika u kojem je podudarnost utvrđena. Ne isključuje se dakako ni

mogućnost autohtone tvorbe, kao ni mogućnost da je neki drugi jezik davalac, a pretpostavljeni jezik davalac može izvršiti samo posredničku ulogu. Njemački i talijanski jezik mogli su s obzirom na kulturne dodire biti jezici na temelju kojih se kalkiralo na leksičkoj razini, pa onda i u frazeologiji, a mogli su odigrati i ulogu posredničkih jezika. Da bi se doista utvrdio prvotni predložak, potrebne su opsežne radnje. U ovome ću se radu ograničiti samo na razinu utvrđivanja istih frazema u hrvatskom i talijanskom jeziku, hrvatskom i njemačkom jeziku, odnosno u svima trima jezicima, kao pretpostavku za moguće kalkiranje.

1. Frazemi podudarni u hrvatskom i talijanskom jeziku

crv sumnje	il tarlo del sospetto
nemati dlaku na jeziku	non aver peli sulla lingua
tražiti dlaku u jajetu	cercare il pelo nell'uovo
na svakom koraku	a ogni passo
biti na vrhu jezika	essere sulla punta della lingua
biti na pragu čega	essere alle soglie di qualcosa
sad smo na konju	ora siamo a cavallo
vući za nos	menare per il naso
imati vezane ruke	avere le mani legate
baciti u vjetar	bullare al vento
imati glavu u oblacima	avere la testa tra le nuvole
ubijati dosadu	ammazzare la noia
na svijetlo dana	alla luce del giorno
učiniti kako Bog zapovijeda	fatto come Dio comanda
u tren oka	in un batter d'occhio
sanjati otvorenih očiju	sognare a occhi aperti
otvorena srca	a cuore aperto
metnuti ruku na srce	mettere una mano sul cuore
imati kokošju pamet	avere il cervello di una galina
biti ni na nebu ni na zemlji	non stare nè in cielo nè in terra ¹⁰
napraviti zlu krv	farsi cativo sangue
nema ni žive duše	non c'è un anima viva
ne maknuti prstom	non muovere un dito
biti kost i koža	essere pelle e ossa
ne željeti biti u tuđoj koži	non volere essere nella pelle di uno
tući se po prsima	battersi il petto
prodati dušu đavlu	vendere l'anima al diavolo
dimuti u dušu	toccare l'anima
sa svom dušom	con tutta l'anima
osjetiti da se je krv sledila	sentirsi gelare il sangue
platiti krvlju	pagare col sangue

¹⁰ Frazem značenjem odgovara njemačkom *Zwischen Himmel und Erde schweben*.

2. Frazemi podudarni u hrvatskom i njemačkom jeziku
bačva bez dna	ein Faß ohne Boden
sjediti na bačvi baruta	auf der Pulverfaß sitzen
kipjeti od bijesa	vor Wut kochen
staviti komu bubu u uho	j-m ein Floh ins Ohr setzen
obećavati zlatna brda	goldene Berge versprechen ¹¹
činiti od muhe slona	von einer Mücke einen Elefanten machen
bura u čaši vode	ein Sturm im Wasserglas ¹²
zaviriti duboko u čašu	tief ins Glas schauen
čovjek bez kičme	ein Mensch ohne Rückgrat
djevojka za sve	ein Mädchen für alles
- (usp. još domaćim prilikama prilagođen frazem:
Katica za sve)
skratiti koga za glavu	j-m einen Kopf kürzer machen
dirati u osinje gnijezdo	in ein Wespennest stechen
kao grom iz vedra neba	wie ein Blitz aus heiterem Himmel
držati gubicu	das Maul halten
zagristi u kiselu jabuku	in den saueren Apfel beißen
pao je komu kamen sa srca	j-m fiel ein Stein vom Herzen
psovati kao kočijaš	fluchen wie ein Kutscher
kolos na glinenim nogama	ein Koloß auf tönernen Füßen
izbaciti iz kolosjeka	aus dem Gleis bringen
gledati kroz prste	durch die Finger sehen
imati u malom prstu	etwas im kleinen Finger haben
osjećati se kao riba u vodi / na suhom	sich fühlen wie Fisch im wasser / auf dem Trockenen
pokvaren do srži	verdorben bis ins Mark
mlatiti praznu slamu	leeres Stroh dreschen
gubiti tlo pod nogama	den Boden unter den Füßen verlieren
stati kome na žulj	j-m auf die Hühnerauge treten
istresati što iz rukava	etwas aus dem Ärmel schütteln
pružiti se prema pokrivaču	sich nach der Decke strecken
šećer na kraju	Zucker kommt zuletzt.
piliti granu na kojoj sjedi	den Ast absägen auf dem man sitzt
3. Frazemi podudarni u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku
crno na bijelo	tal. nero sul bianco
	njem. schwarz auf weiß

¹¹ Frazem je prvi put upotrijebljen u Terenzovu Phormiu kao *Montes auri pollicens* - zlatna brda obećavajući, Buchmann (1959:73).

¹² U Büchmannu (1957:234) stoji da taj frazem ima uzor u *Excitare fluetus im simpulo*, tj. "izazivati buru u zaimači". Hrvatski oblik odgovara njemačkom pa se može pretpostaviti njemačka posrednička uloga.

kupiti mačku u vreći	tal. comprare la gatta nel sacco njem. die Katze im Sack kaufen
biti u sedmom nebu	tal. essere al settimo cielo njem. im siebten Himmel sein
bacati komu prah u oči	tal. gettare la polvere negli occhi di qualcuno njem. j-m Sand in die Augen streuen
stajati/naći se između dvije vatre	tal. trovarsi tra due fuochi njem. zwischen zwei Feuern stehen
grabiti vodu rešetom	tal. gettare l'acqua nel vaglio njem. mit einem Sieb Wasser schöpfen
vidjeti zvijezde	tal. vedere le stelle njem. Sterne (Sternchen) sehen
slijepa ulica	tal. vicolo cieco njem. blinde Gasse
biti izvan sebe	tal. essere fuori di sè njem. ausser sich sein
praviti račun bez krčmara	tal. fare i conti senza l'oste njem. die Rechnung ohne Wirt machen
(pristaje) kao šaka na oko	tal. è un pugno in un occhio njem. (das passt) wie die Faust aufs Auge
čitati između redaka	tal. leggere tra le righe njem. zwischen den Zeilen lesen, itd.

Kada se govori o frazemima, uz ostale se njihove značajke obično ističe njihova specifičnost i izvornost za svaki jezik jer su izišli iz posebnosti kulture naroda kojem taj jezik pripada. Međutim, mnoge jezične zajednice pripadaju istome kulturnom krugu, sličnoj iskustvenoj okomici i tradiciji. U tim se jezičnim zajednicama bez obzira na njihovu jezičnu srodnost rabe frazemi istog značenja i više ili manje podudarne strukture. Zajednički, općeeuropski frazemi popunjavaju veliki sloj u frazeologiji europskih jezika. Njima nije uvijek moguće odrediti ishodište i putove širenja. Samo je nekim frazemima motivacija jasna, a to su frazemi biblijskog podrijetla, kršćanskog svjetonazora, frazemi motivirani povijesnim događajem ili ličnošću i konačno frazemi novijeg vremena na području politike i ekonomije. Postoje međutim i univerzalna iskustva u jezičnim zajednicama koja se slikovito pretaču u frazeološke izraze, stoga se ne može isključiti mogućnost autohtone i autonomne, naporedne tvorbe u više jezika. U takvim frazemima odmak "slike" od osnovnog značenja nije velik, a preneseno se značenje može lako anticipirati. Kada je taj odmak velik, a značenje se ne može predvidjeti bez dobra poznavanja jezika, a takvi se frazemi nalaze u dvama ili više jezika, tada se isključuje poligeneza i valja pretpostavljati da su frazemi kalkirani prema nekom predlošku.

Bez pretenzije da se obuhvate svi potencijalno kalkirani frazemi u hrvatskom jeziku u ovome su prilogu obuhvaćeni neki u hrvatskom i njemačkom, hrvatskom i talijanskom ili u svima trima jezicima. Izdvojeni su primjeri za koje zbog slikovitosti i semantičke i strukturne podudarnosti možemo predmnijevati da su u hrvatskom jeziku kalkirani. Njemački i talijanski mogli bi biti jezici izvornici ili, kao što se iz nekih primjera vidi, jezici posrednici. S obzirom na kulturnopovijesne i jezične dodire nedvojbeno je njihova uloga jezika izvornika ili

posrednika. Time se dakako ne tvrdi da su identificirani istovjetni frazemi kalkirani isključivo iz tih jezika, odnosno da ti frazemi ne postoje u drugim jezicima. Prvi i nezaobilazan korak u identifikaciji kalkiranih frazema utvrđivanje je značenjske i strukturne podudarnosti. Kako je pitanje podrijetla frazema u našoj i svjetskoj literaturi slabo obrađeno, ovaj je rad motiviran nastojanjem da bude prilog toj problematici. Osim toga ovaj je rad zamišljen i kao prilog poznavanju kalkiranja, odnosno nastojanju da se kalkirani frazemi smjeste u širi okvir procesa jezičnog posuđivanja i da se pokažu određene tendencije u genezi, oblicima i uporabi ovog tipa jezičnog posuđivanja.

Napomena: U razrješenju nekih dvojbena slučajeva u talijanskom jeziku pomogle su mi gospode Margherita Gilić i Ines Srdoč-Konestra, a u engleskom gospoda Anja Lončarić-Bezinović. Zahvaljujem im na pomoći.

LITERATURA

1. V. Anić (1991), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb.
2. S. Babić (1990), *Njemačke posuđenice u hrvatskome nižem jeziku*, Hrvatska jezikoslovna čitanka, Globus, Zagreb.
3. R. Buch (1988), *Dizionario francese italiano, italiano francese*, Zanichelli, Roma.
4. Büchmann (1959), *Geflügelte Worte*, Knauer, München - Zürich.
5. A. P. Cowie / R. Mackin (1987), *Oxford Dictionary of Current Idiomatic English*, University Press, Oxford.
6. K. Engeroff / C. Lovelace-Käufer (1960), *An English - German Dictionary of Idioms*, Max Hueber Verlag, München.
7. Ž. Fink (1992/93), *Tipovi adjektivnih frazeologizama (na materijalu ruskog i hrvatskog jezika)*, Filologija, knj. 20-21, Zagreb.
8. W. Friedrich (1966), *Modeme deutsche Idiomatik*, Hueber Verlag, München.
9. J. Jernej (1992/93), *O klasifikaciji frazema*, Filologija, knj. 20-21, Zagreb.
10. Lj. Kolenić (1992/93), *Pogled u frazeologiju Kanižičeve "Rožalije"*, Filologija, knj. 20-21, Zagreb.
11. Lj. Kolenić (1993), *Frazeologija u Kanižičevim Molitvenicima*, Fluminensia, 1-2, Rijeka.
12. D. Maček (1992/93), *Neka pitanja o definiciji idiomatskih fraza*, Filologija, knj. 20-21, Zagreb.
13. J. Matešić (1992), *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
14. J. Matešić i dr. (1989), *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb - Verlag Otto Sagner, München.
15. J. Matešić (1992/93), *Frazemi s komponentom vlastitog imena u hrvatskom jeziku*, Filologija knj. 20-21, Zagreb.
16. A. Menac (1970), *O strukturi frazeologizama*, jezik, XVIII, 1, Zagreb.
17. A. Menac (1972), *Svoje i posuđeno u frazeologiji*, Strani jezici, 1, Zagreb.
18. A. Menac (1989), *Iz problematike frazeološke sinonimije u ruskom i hrvatskom književnom jeziku*, Filologija, 9, Zagreb.
19. A. Menac (1991), *Frazeologija Hektorovićeve "Ribanja i ibarskog prigovaranja"*, Senjski zbornik, 18, Senj.
20. A. Menac (1992), *Frazeologija Mažuranićeve "Smrti Smail-age Čengića"*, Forum, 1-2, Zagreb.
21. A. Menac i M. Moguš (1989), *Frazeologija Gundulićeve "Osmana"*, Forum, 7-8, Zagreb.

22. M. Moguš (1992), *O Marulićevoj frazologiji u "Juditi"*, Wiener Slavistisches Jahrbuch, 157, Wien.
23. Ž. Muljačić (1968), *Tipologija jezičnog kalka*, Radovi, sv. 7, Filozofski fakultet, Zadar.
24. V. Muhvić - Dimanovski (1992), *Prevedenice - jedan oblik neologizama*, Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 446, Zagreb.
25. G. Pittàno (1990), *Dizionario fraseologico delle parole equivalenti, analoghe e contrarie*, Zanichelli, Bologna.
26. M. Rammelmeyer (1975), *Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen*, Frakfurter Abhandlungen zur Slavistik, Band 23, Wiesbaden.
27. M. Turk (1993), *Leksički i semantički kalkovi u hrvatskom jeziku*, Fluminensia, 1-2, Rijeka.
28. Z. Vučetić (1992/93), *O pridjevskim i priloškim frazemima*, Filologija, knj. 20-21, Zagreb.

ZUSAMMENFASSUNG

Marija Turk:

ANMERKUNGEN ZUR HERKUNFT DER PHRASEME

In diesem Beitrag wird über die Herkunft der Phraseme im Kroatischen gesprochen. Obwohl Phraseme spezifisch für jede einzelne Sprache sind, gibt es gemeinsame, europäische Phraseme, die im Kroatischen in übersetzter oder nicht-übersetzter Form vorkommen. Besondere Aufmerksamkeit wird den Lehnübersetzungen geschenkt, ihrer Bedeutung und Struktur, so wie den möglichen Einflüssen und Vermittlungen.